

Zəruri bir izah

(İdarəyə məktub)

Tehranda müntəşir “Mübini-Yövmiyyə” qəzetəsi, Rövşən bəyin keçənlərdə İran haqqında verdiyi bir konferansdan bəhs edərək “Azərbaycan Cümhuriyyəti” nam risalənin müəllifi olmaq həsəbilə, acizlərini dəxi təhdimüaxizəyə (sorgu-suala) almışdır.

“Azərbaycan Cümhuriyyəti”ndən bəzi iranilərin naməmnun qaldıqlarını ağızdan-ağıza eşidiyordum. Fəqət ədəmi-məmnuniyyətin Rövşən bəyin Türk Ocağı heyəti-idarəsinin dəxi mucibi-təəssür və infial olan (coşan) heysiyyəti şikən nitqindən daha ziyadə mucibi-təəssür və əndişə olduğunu qətiyyəən xətir və xəyala gətirməmişdim.

Rövşəniyə müqabilə edən “Mübin” qəzetəsi Türkiyə və Türklük haqqında qullandığı lisanı təhqirdə tərəfi müqabilinə rəhmət oxutduracaq bir məharət göstərdikdən sonra, bir taqım şikayətlərdə bulunaraq, əz-zümlə diyor ki:

“...axirən maarif nəzarətinin müsaidəsilə Rəsulzadələr tərəfindən İran əleyhinə yazılan kitablar və İran azərbaycanlılarının Türk olduqlarını tərənnüm etdirmək məsələyə başqa bir əhəmiyyət verməkdədir”.

Bu surətlə, münəqişəyi Rövşəni bəhsindən Rəsulzadə məhbəsinə (mövzusuna) nəql etdikdən sonra “Mübin” qəzetəsinin mühərriri bir az da bizi oxucularına tanıtmaq zəhmətinə qatlanmışdır.

Əbdi (hesablama) aciz “ilk dövreyi-məşrutiiyyət”də Tehranda bulunmuş, İran bayrağının himayəsinə sığınmış, ən böyük “İrani-nov” qəzetəsinin baş mühərrirliyi mənə tövdi olunaraq məmləkətin siyasətinə müdaxiləm caiz görülmüş və sonra İrani tərki ilə bir müddət İstanbulda oturdudan sonra Qafqasiyaya övdət əylədigimdə ilk işim “İran ilə ziddiyətdə olmuş və Bakıdakı Müsavat hökuməti zamanında bu “müqəvva” hökumətin rüəsasında bulunmuş, Azərbaycan ismini İrandan çalmış, şimdiki İstanbuldakı türk əfəndilərimə xoş gəlmək üçün “Azərbaycan Cümhuriyyəti” namında bülənd və balə (qosqoca) bir kitab təlif, bu kitabda Azərbaycan ismini hər iki Azərbaycana təşmil edərək, ismi kibi İran Azərbaycanının cismini çalmanın dəxi qolay bir iş olduğunu təsəvvür etmişdir”.

Məntiq zəifini, söyüş qüvvətilə təviz (əvəz) edən mühərririn təzyiflərinə (saxtakarlıqlarına) qarşı müqabilə etməyi bittebi özü-

mə rəva görməm. Yalnız, zikri keçən vəqayənin surəti-cərəyanına aid xüsusətin pək yanlış olaraq təsbitini caiz görəsədimdən bəzi təshihata lüzum hiss ediyorum.

Əvvəla, münsif iranilərin dəxi təsdiq edəcəyi vəchilə, Tehran mənə böyük bir qəzetənin mühərrirliyini həvalə etmədi. Biləks, mən ilk dəfə olaraq böyük, Avropa karı və yövmi bir qəzetəyi - “İrani-nov” təsis edərək Tehrani tərki etdim.

Saniyən, qüvvətim yetdigi qədər İran istiqlalına xizmət əylədigim halda, mətəəssüf, İran bayrağı bəni himayə edəmədi. Və rus səfərətinin cəbiranə müdaxiləsi üzərinə, bir həftə əsnasında İrani tərki etmək zərurətində qaldım, İstanbulla isə rus təzyiqindən sığınmaq üçün gəldim.

Salisən, “Azərbaycan Cümhuriyyəti” nam kitabımı maarif nəzarətinin müsaidəsi ilə yazmadım. Biləks sensor tərəfindən müsaidə ediləb edilməyəcəyi üzərinə pək çox düşündüm.

Bir qaç kəlmə də əsl mövzu üzərinə söyləyəlim:

Bu məqalədən də anlaşıldığı vəchilə iranlı dostlarımızın ən çox qızdıqları şey mənim azərbaycanlıların türk olduqlarını iddia edişimdir. “İran əleyhinə iqdamatım” da qalibə bundan ibarət olacaq. Fəqət bu iddiaya qizmaqdan daha bayağı bir şey təsəvvür etməm. Bir xalqın milliyətini tədqiq edərək qonuşduğu lisanın əhəmiyyəti varsa, bu etibarla Azərilər Türkdür. Azərilərin fars ikən lisanları cəbrən alınıb da yerinə türkcə qonuşduğu iddiasının vəxim (dəhşətli) olduğu aşikardır.

“Mübin” qəzetəsinin də zikr etdigi vəchilə nə Bakı ətrafındakı “Tat köyləri”, nə də Suraxanıdakı Atəşgədə Təbriz ilə ətrafının türkcə qonuşulduğunu inkar etməzlər. Təbrizlilər bir çox saiqələr (mal-mülk) taxtında kəndilərini iranlı bilirlər. Sözü mənəyi-siyasisi ilə iranidirlər də. Fəqət heç kimsə İran türklərinin dəxi mövcud olduğunu inkar edəməz. Bir İran Türklüğü vardır, Azərbaycanlılar türkcə söylüyorlar. Təbriz ilə həvalisindəki xalq ədəbiyyatı, folklor, xalq lisanı, xalq adət və əxlaqı Bakı ilə Gəncə ətrafındakılardan başqa degildir. Aşiq Kərəm ilə Koroğlu dastanları Qafqasiya ilə Anadoluda olduğu kibi, İran Azərbaycanında da mütədavildir. “Dədə Koroğlu”un lisanı bu gün Erivan ilə Təbrizdə söylənən li-

sandan pək də fərqli degildir.

Bütün bunlara cavab almaq üzrə “Çingizin təbrizliləri fars ikən türk yapmağını” söyləmək qədər qeyri-ciddi bir cavab təsəvvür olunmaz. Hələ “kəndilərini Çingizə mənsub bilənlərin təbrizlilərin intiqamından (kəndilərini türk ədd etməzlərsə) qorxutduqları” kibi mülahizələr məntiqi bir cavab olmaq üzrə on parə etmədigi kibi bir “şahiyyə” də dəyməz.

Vaxtilə qardaş İran xalqının hürriyyəti və istiqlalpərvəranə mücadilatına əlimizdən gələn qədər müavinətdə bulunduq. Sıra kəndi məmləkətimizə gəldi. Onun xilasını üçün çalışırıq. Bildigimiz və bacardığımız kibi mübarizə etdik. Bu mübarizədə iranlı qardaşlarımız bizə ümid etdigimiz müavinəti göstərmədilər. Bəlkə də məzur idilər. Fəqət zülüm və istibdadını pək çox daddıqları və hala da dadmaqda olduqları Rusiya kibi ənud bir düşməne qarşı məruz qaldığımız fəlakət üzərinə “Mübin”lərin yaralarımıza duz təkəcəklərini də qətiyyəən ümid etməzdik.

Fəqət İran əfkari-ümumiyyəsi üzərindəki mövqəinin nə olduğunu bilmədigimiz “Mübin” qəzetəsinin nəşriyyəti zənn etməyiz ki, mütəfəkkir iranilərin dəxi iştirak edəcəyi bir lisan olsun. Nəsil ki, Rövşənin lisanı dəxi “Varlıq” qəzetəsinin söylədigini kibi, ciddi türk əfkari-ümumiyyəsinə tərcüman olamaz.

“Azərbaycan Cümhuriyyəti” nam əsərin müəllifi Rəsulzadə Məhəmməd Emin “Yeni Qafqasiya” məcmuəsi, noyabr1923, №4

Mübin - aydınlaşdırma, aşkara çıxarma

Yövmiyyə - gündəlik

Rəbiül-axər - müsəlman qəməri ilinin dördüncü ayı

Əbd - hesablama

Qeyd: M.Ə.Rəsulzadə bu məktubu Tehrana - “Mübini-yövmiyyə” qəzeti redaksiyasına göndərib. Görünür, qəzetə onu dərc etməyib. Ona görə də müəllif onu “Yeni Qafqasiya” məcmuəsində dərc etdirib. - Ş.H.

P.S. Məqalələri redaksiyaya professor Şirməmməd Hüseynov təqdim edib.